

AZ ÍRÓ HELYE TÁRSADALMUNKBAN.¹

A modern irodalmi szemlélet történeti jellegű s a fejlődés, illetőleg a változás alapelvén nyugszik. Ha az irodalom változó fogalom s minden kor irodalmán az írásbeli műveknek azt az összességét értjük, amelyet az illető kor irodalmi tudata irodalomnak vallott: akkor nyilvánvaló, hogy az író fogalmát is a különböző korok író-típusainak összessége határozza meg. A fejlődés során minden írófajta szerephez jutott s lelki alkatuk változatai együttesen alakították ki az írásághoz fűződő képzeleteinket. Ilyen értelemben a fogalom jelentésköre a költőn és szépírón kívül természetesen kiterjed a közíróra és újságíróra éppúgy, mint a kritikusra, essayistára vagy tudós szerzőre.

Félreértések elkerülése végett mégis egyszerűsítsük le a dolgot azzal, hogy a tudományos irodalom művelői közül rekesz-szük ki a szűkebb értelemben vett «szakírókat» s az újságírórendből is a csak «zsurnalisztákat». Az irodalmi termésnek, az írásműnek ugyanis többé-kevésbé közös ismérvei vannak: stílusbeli, tehát formai követelmények; ezen túl pedig a világ jelenségeivel szemben kifejezett egyéni állásfoglalás, elsősorban érzelmi úton hatni akaró szándék. A tudományos irodalom említett művelői azonban nem mint írók, hanem mint szakemberek nyúlnak tollhoz; céljuk a puszta közlés, nem pedig a művészi kifejezés. A tudós attól még lehet kiváló szakember, amiért nem ura a tollnak; az írónak viszont nem szükségképpen való a tudománya, elég ha van stílusa, van egyéni hangja, van a közösség számára mondanivalója. — Hasonló a helyzet az újságíróval. Aligha számíthatjuk írónak azt a «szerkesztő úr»-at, aki a beküldött tudósítások és kommunikék alapján a napi-híreket az újság céljaira átfogalmazza. Vagy talán írók-e a

¹ A Magyar Társadalomtudományi Társulatban 1939. április 27-én tartott előadás.

színházi kulisszák intimpistái? A sertés piac, a tőzsde, a műtrágyaipar, a bajnoki ringek, a futballpályák és egyéb véres arénák jólinformáltjai? A toll és papír bér munkásai ők, ha rögtönzéseikkel nagyobb emóciókat is váltanak ki, mint maguk az írók éveken át vajúdott munkáikkal. E megkülönböztetés nem jelenti az újságírásnak az irodalom síkjáról való teljes kizárását, csupán azt jelzi, hogy megítélésében mai formája egyre szorosabb kautélákat tesz szükségessé. Hiszen a magyar újságírás kezdeteit írónak is derék írók: Ráth Mátvások, Révai Miklósok, Kármánok, Bacsányiak és Kazinczyk vetették meg, sorukban később is egy Kossuthot, Deákot, Kemény Zsigmondot, Jókait és Mikszáthot számlálhatunk. Mióta azonban az újságírás mindinkább a társadalmi és politikai osztály- s pártérdekek kizárólagos propagandaeszközévé lesz: egyre szűkebb területre korlátozódik az az érintkezési felület, amelyen sajtó és irodalom céljai s feladatai találkoznak. — De másfelől a szépirodalom területén sem számíthat írónak mindenki, aki például tavaszi zengeményeket, nemzetközi díjnyertes regényeket, vagy műkedvelő színdarabokat ír, mint ahogy nem író az a kapa-kaszakerülő «östehetség» sem, aki a helyesírásnak, a nyelv törvényeinek, a műveltség alapelemeinek ismerete nélkül, verssel és prózával, ha kell önéletrajzzal és indiszkrét leleplezgetésekkel is bőven táplálja az irodalomalatti írásművek csatornáit. Éppen úgy nem írók ők, mint azok a legkülönbözőbb címeken «előkelő» előkelőségek, akik — sok szabadidejük lévén — a jámbor dilettantizmusnak áldoznak, nem az irodalmi művek számát, hanem csupán a hazai papírfogyasztást növelve.

Ki tehát az író? Megközelítő definíciója talán ez lehet: író a szó modern értelmében az, akit tehetsége s szellemének teremtő tevékenysége íróvá avat, akinek írásaiban ember és világ kölcsönös viszonya művészi formában nyer kifejezést. A szónak történeti, vagyis a mainál sokkal tágabb értelmében pedig: író az, akinek írásai révén a nemzeti műveltség kialakításában cselekvő része volt. A fogalom körvonalait élesen megvonni nem lehet.

De hagyjuk a fogalmi definíciókat! Bármilyen tanulságos volna is a tárggyal kapcsolatos elvi kérdések rendszerezése, — kitűzött célunk nem ez. A szétágazó elméleti kérdések dióhéjba

erőszakolása helyett kíséreljük meg inkább egy irodalom-szociológiai részletkérdésnek: író és társadalom viszonyának vizsgálatát a magyar fejlődésben.

Az író társadalmi helyzetének, szerepének, hivatásának problémája eddig csak magukban az írókban s lappangva műveikben élt. A modern irodalomszemlélet emelte ki az író társadalmi kérdéseit e szubjektív talajból s helyezte az objektív vizsgáldóság terére. Régen az írot csak mint «homo aestheticus»-t tekintették. Legfeljebb a «homo moralis» szempontjait alkalmazták rá más emberfiától megkülönböztető — szigorúbb vagy enyhébb — mértékben. De mint «homo socialis»-t különös érzéketlenséggel egyszerűen mellőzték. Ezt a szempontot, úgy lát-szik, az esztétikai vizsgálódáshoz méltatlannak találták. A szociális gondokat, a hétköznapok bajait, az érvényesülés vagy tragikus bukás útját az író magánügyének vallotta ez a korábbi tudományos felfogás, amely végső fokon már kizárólag az irodalmi művek esztétikai elemzésére szorítkozott, az író legfőbb életrajzi adatainak regisztrálását is fölöslegesnek tartván. Mintha bizony szét lehetne választani az írot és a művet, az embert és a kort, amelyben élnie kell! Az irodalomtudománynak ez az elvont esztéticizmusba merevedése — a kor szociális áramlataitól érintve — annál élesebb reakcióra vezetett.

* * *

Az író társadalmi helye két tényező erőviszonyából alakul ki. Az egyik: az író sajátos magatartása, mellyel hivatását teljesíti. A másik: a társadalom uralkodó felfogása, melyet a szellemi emberről táplál. Nyilvánvaló, hogy az író által önmaga számára — hivatástudatánál fogva — kijelölt hely szilárd és állandó. Míg ezzel szemben a másik: a hivatalos és nemhivatalos társadalom értékelése ingadozó, előítéletektől és a korszellemtől erősen befolyásolt. Szellemibb korban kedvezőbb helyet jelölnek ki az íróknak, a zord idők, a szürke vaskorszakok ellenben hátraszorítják az okvetetlenkedő rendbontók, a kényelmetlen társadalomkritikusok, a naplopó álmodozók, egyszóval a nemkívánatos elemek közé. Ma megint vaskorszakban élünk. Nemcsak Közép-Európa kedvezőtlen tájain, de az úgynevezett egészen művelt Nyugaton is kemény szelek járnak az írónépségre.

Shakespeare hazájában például, közvetlenül a világháború után egy miniszterelnöki rendelet, amely az összes foglalkozást nemzeti fontosság szempontjából rangsorolta, a költőket a 41-ik, vagyis legutolsó kategóriába osztotta be, a papagáj-idomítókkal és sziluett-faragókkal egyetemben.¹ A társadalom ugyanis a dolgokat többnyire csak a maguk esetlegességében szemléli s pillanatnyi erőviszonyaik alapján értékeli; a korszellem s külső befolyások hatása alatt, a látszat s aktuális érdekek, tehát mellékszempontok szerint ítélkezik. Innen van, hogy még ha «az írónak» in abstracto tisztes helyet juttat is, in concreto többnyire tévesen, elfogultan, «korszerű» szempontból válogatja össze azokat a kiváltságosakat, akiket kegyeire méltat.

A társadalmi értékelés esetlegességéből és állandó hullámzásából következik, hogy az elitnek — jelen vonatkozásban: az írónak — olykor kivívott előnyös helyzetét lehetetlen állandósítani. Az újra meg újra kicsúszik a talpa alól. Az aurea aetas, a virágkor, csak egy-egy nemzedék sajátja. Kedvezései nem öröklődnek tovább, — a renaissanceok előnyös pozíciói nem «fenntartott hely» a mindenkori írók számára.

De a korszakok változásai ellenére is van egy állandó eszmény, amelynek önmagukban való kialakításáért és továbbhagyományozásáért eleven törekvés él az írókban. Hivatástudatuk alakította ki ezt az eszményt, amely az író legfőbb attitűdjét meghatározza. Az író magatartása az éber megfigyelőé. Pompeji katona ő az őrhelyen. Kifejezi korát és nemzetét, de kifejezi egyszersmind a humánumnak korokon és nemzeteken felülálló valóságát is. És kifejezi akkor is, ha süket a kor és béna a nemzet, amelynek ő legérzőbb idege. Az író a közösség élő lelkiismerete. A magyar író hivatása végső fokon: emberség és magyarság képviselője. Hogy ennek a hivatásnak írónk mennyiben tesznek eleget, mindenki könnyen felmérheti. Itthon ők jelentik leginkább Európát (nem a mai fegyveres Európát, hanem amelyik fölötte lebeg!), külföldön pedig megint csak ők képviselik legigazabban a magyarságot. Minden külön megbízatás nélkül.

¹ *Ország* László: Negyven millió olvasó. (Magyar Szemle, 1938 febr.)

Mi tehát úgy látjuk, hogy a hivatás törvényeihez való hűség, az említett magatartás állandósága határozza meg minden időre az író valódi rangsorát az emberi közösségben. Irodalmunkban az író eszmei megbecsülésének, tiszteletének, rangjának alapjait ugyancsak súlyos áldozatokkal, számos esetben hősiesség önfeláldozással vetették meg költészetünk és tudományosságunk nagyjai. Érezték, tudták, hogy minél nagyobb az áldozat, annál jogosabb a törekvés a szellem megbecsüléséért. Hősi korszakainkban, a Mohácsot követő zord időkben, az abszolutizmus, a Bach-uralom gondolatgyilkos éveiben formálták legértelmezesebben a toll munkásai a magyar író klasszikus szobrát. Elég néhány példára hivatkoznunk: a XVI—XVII. század küzdelmes életű prédikátor-énekeseire és a magyar tudományosság úttörő hőseire: a börtönben sínylődő Szegedi Kis Istvánra, Apáczai Csere Jánosra, Tótfalusi Kis Miklósrá; vagy a kufsteini vár foglyaira: Kazinczyra, Szentjóni Szabóra, a számkivetésben elhunyt Bacsányira, a múlt század töviskoszorúsai közül az ismételt rabláncra vert Czuczor Gergelyre, Tompára, Madáchra ... A magyar író-eszményt képviselik valamennyien: igaz magyarok, egész emberek voltak!

Az író e kötelezőnek ismert magatartását pontosan nem lehet kicirkalmazni. De maguk a példák eléggé megvilágítják belső törvényeit. Amikor a szabadságharc után, az önkényuralom végefelé az uralkodóház közeledést keresett a nemzethez s hivatalos részről félre nem érthető gesztusokat tettek a magyar költők felé, hogy ők intonálják a nemzet meghatottságát és ilyen ösztönzést többek között Arany János is kapott: a költő tényleg reagált. Nem azt adta ugyan, amit a hivatalos körök vártak, nem parádés ódát ötödféles jambusokban, hanem azt, amit a nemzet tőle — a magyar író klasszikus hagyományai alapján — várt, sőt joggal el is várt: a közösség lelkének, vagy ha úgy tetszik: a közvélemény legbensőbb hangjának őszinte, független megnyilatkozását. A költő reagált és megírta A walesi bárdokat: «Ötszáz bizony, dalolva ment Lángsírba welszi bárd: De egy se bírta mondani Hogy: Éljen Eduárd».

Félre ne értessem! Nem csakazértis-ellenállásra gondolunk; az irodalom és művészet etikája nem ismeri az elszánt neki-gyürközést. De gondolunk arra a megszentelt attitűdre, hogy

az író mindenkor szilárdan, éberén álljon a posztján, s különösen nehéz, nagy idők, úgynevezett történelmi fordulópontok előtt, amikor kiszámíthatatlan változásokat vajódik a kor. Ilyenkor kell, hogy minden mellékszempontot félretéve, megalkuvás, gyáva meghunyászkodás, opportunizmus s hasonló célszerű idomulások nélkül képviselje a szellem embereire mindenkor kötelező, szélkakas módjára nem változtatható álláspontját.

Az író helye tehát az idők hullámzó áradatában állandó, fix pont. Csupán relativitás kérdése, hogy aztán ez a pont a különböző rendszerekben az első sorokban van-e vagy pedig valahol hátul, a legalsó rétegek közé visszavetve. Lehet úgy — bizonyos adott körülmények között —, hogy ott hátul, a társadalmi osztályok ranglétrájáról leszorítva is külömb értéket képvisel, mintha az élen, a kiváltságosak táborában foglalna helyet. A Bach-korszakban például a magyar írók legbecsültebb, legméltóbb, mondhatni: legelőkelőbb és legkülömb helye: a börtön volt, a számkivetés, az internáltság, a tisztí rangból közlegénysorba degradálás. Akadtak ebben az időben is írók, akik ennél külömb, kényelmesebb és csillogóbb pozícióba vágytak, mint például Kuthy Lajos, a francia romantika e tehetséges magyar tanítványa, gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki titkára, aki kevéssel a hóhérmunka után, 1850-ben kormányhivatalt vállalt, magáraöltve a Bach-huszárok gyűlöletes formaruháját, szomorú gyászvitéz szerepében megvetést és utálatot váltva ki kortársai, elsősorban éppen írotársai részéről, akik az egész írói rend meggyalázóját látták s szegyeitek benne... Végeredményben tehát a nemzet szolgálata s az ezért hozott áldozat mértéke jelöli ki az író valódi rangsorát. Akinek tollát nem az örök értékek szolgálata, hanem kicsinyes érdekek irányítják, az nem író, hanem fizetett szolga, megvesztegetett pennabetyár, akinek nincs helye a szellemi közösségben.

De vájjon nem túlzunk-e az író hivatásának, szerepének, jelentőségének értékelésében? Határozottan nem! Szerepük méretét sokszázados próbatétel szabta meg s mindaddig, amíg klasszikus eszményüket fel nem adják, e szerep őket joggal megilleti. Ha bizonyos kételyek ez értékeléssel szemben mégis fölvetődnek, úgy ez inkább a nagyközönségnek az írókról táplált téves képzeteiben leli magyarázatát. A közönség megszokta,

hogy írón ma is bozontos vadzszenit értsen, a romanticizmus elrajzolt költő-típusát, vagy ú. n. bohémet. A toll munkásait ma is legszívesebben skriblereknek, poétáknak, komoly polgári pályára nem való holdkórosoknak tartja.

E helytelen szemlélet miatt kétségtelenül a társadalmat kell elmarasztalnunk, de bizonyos mulasztások magukat az írókat is terhelik. Mert míg a többi hivatás képviselői (papság, katonaság, hivatalnoki kar, tanítók, orvosok, mérnökök, ügyvédek, sőt még a művészek is bizonyos kategóriákban) szigorúan kialakított hierarchiákba, testületekbe, karokba, rendekbe, kamarákba tömörültek, s ekként egyesült erővel csakhamar tekintélyt biztosító előjogokat, kiváltságokat vívtak ki maguknak, kitörülve a köztudatból mesterségük kezdőkorát, amikor az orvos még borbély, felcser, kirurgus volt, a beamter, a fiskális, az inzsellér pedig igen alárendelt szerepű szolgája az uralkodó rétegnek, a ma annyira ünnepezt színésztől nem is szólva, akinek megvetett csepűrágó-ösét csak éjjel, titokban lehetett elhantolni a temető árkába: — addig az író alig tett lépést rendjének külső elismerése érdekében. Megmaradt korábbi szervezetlenségében vagabundusnak. Lelki alkatából következik ez az ösztönös idegenkedése bármely mesterséges társadalmi szervezetbe illeszkedéstől. Nem azért, mintha ezt méltóságán alulinak tartaná, hanem pusztán azért, mert tehetségét és hivatását csakis ebben a kötetlenségben, keretnélküliségben tudja kellőleg érvényesíteni.

Felületes vélekedés volna tehát azt tartani, hogy ezek szerint az író társadalmon kívüli lény. Ellenkezőleg, senki sem él annyira benne a társadalomban, mint éppen az író. De nem a társadalom egyes külön részeiben, hanem osztatlan teljes egészében.

Az író-típus összetett tehetség. Innen sokoldalúsága, innen a tudós író, a politikus író, a nevelő, szervező író számos változata. Innen van, hogy az írók a legkülönbözőbb társadalmi feladatokat igen kitűnően el tudják látni. A művelt nyugat története tele van író-miniszterekkel, államférfiakkal, diplomatakkal. Ha a múltból Goethére és Chateaubriandra hivatkozunk, a jelenből Paul Claudelt, Giraudoux-t idézhetjük. A magyar párhuzamok e téren vajmi soványak; pedig egykor Mátyásnak

egy Janus Pannonius, az erdélyi fejedelemnek pedig egy Pápai Páriz Ferenc — a tudós szótáríró, orvos és tanár — végzett értékes diplomáciai szolgálatokat; Zrinyi, Széchenyi, Eötvös — megannyi író — a magyar államférfi-ideál megtestesítői. De íróinknak többnyire csak a polgári pályák szűkebb köreiből adatott mód és alkalom sokoldalú képességeikről tanúságot tenni. Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Jósika Miklós, Fáy András kitűnő gazdák, az utóbbi a múlt század első felében közgazdasági életünk egyik vezéregyénisége; Vitkovics Mihály a régi Pest-Budának egyik legkeresettebb fiskálisa, Toldy Ferenc képzett orvos volt, az Orvosi Hetilap létesítése az ő nevéhez fűződik; Arany János és fia, László, nemcsak költőnek költő a javából, — gyakorlati érzékük is figyelemreméltó. Az oktatás, nevelés, tudományos élet, sajtó, könyvtárügy területén betöltött szerepükről s maradandó értékű munkásságukról nem is szólva, utalunk továbbá arra, hogy amikor az első magyar felelős minisztérium megalakult, a minisztériumok vezetői és tisztviselői jelentős részben írókból teltek ki. Eötvös az első magyar kultuszminister; Arany János belügyminisztériumi fogalmazó, Tót Lőrinc, Szász Károly és Pap Endre — valamennyien alanyi költők — az igazságügy-, illetőleg a közoktatásügyi minisztériumban dolgoznak, stb. A magyar íróról szólva tehát különös tájékozatlanságra vall a bohémséget nagyon emlegetni. Volt ugyan a múlt század ötvenes éveiben egy évtized, amikor egy hangos, lármás, különc társaság csiripelt lehangosabban (Bernát Gazsi, Lisznyai Kálmán és társaik), ez azonban múltó epizód; bohémségük keserű grimasz az akasztófák árnyékában.

A magyar író típusa legközelebb áll a szó jó értelmében vett «polgár», hazafi fogalmához. A magyar író szorgalmas, lelkiismeretes, szerény, de öntudatos munkás. Törvénytisztelő. Mintabarát. A családgondolat, a családvédelem legfőbb propagátora. A lobogó vöröstollas, forradalmár Petőfi is legőszintébb emberi arcképét, legközvetlenebb megnyilatkozásait akkor adja, amikor mint gyermek, mint testvér, mint férj és mint apa mutatkozik.

Mindez azonban, úgy látszik, nem elégséges ahhoz, hogy az író képéről a közvéleményben kialakult, helyesebben: az íróról a közvéleményre ráerőszakolt torz klisé megváltoztassa.

Külsőségekhez, zárt keretekhez igazodó közönségünk talán azt várta volna, hogy íróink kettős rendekbe, kamarákba, érdekképviseletekbe tömörüljenek. Íróink ezt nem tették. Egyesületeik — mint az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, stb. — alapjábanvéve nem egyéb, mint a korábbi baráti körök, irodalmi szalonok hagyományainak hivatalos úton történt szentesítése. Az írói köröknek, társaságoknak különben sincs sok értelmük. Idővel hivattá merevednek, elszürkülnek, betokosodnak; nem a tehetségek kiválasztásának, hanem a középszerűek célszerű érvényesülésének jól körülbástyázott fellegvárai lesznek. Egy idő múlva a hivatalos irodalmi testületek működésének legfőbb látható jegye, hogy kitermelnek egy-egy díszpintyet, akit megszervezett propagandával trónusra ültetnek, minden elismeréssel, címmel, tisztséggel s egyéb földi javakkal elhalmoztatnak, ahelyett, hogy magát az írói együttest, nem pedig annak csak egy szerencsegyermekét ajánlanák a nemzeti közösség nagybecsű figyelmébe.

Ne tévesszük össze az író közösségi, vagyis spontán, és hivatalos, vagyis hatalmi elismerését. A kettő lényegesen különbözik egymástól, bár az is előfordul, hogy az irodalmi tényezők elismerését a hivatalos elismertetés is nyomon követi. Hivatkozhatunk Victor Hugó és Maeterlinck grófi, D'Annunzio hercegi címmel történt kitüntetésére, bár ilyenkor arra is kell gondolnunk, hogy az efféle kitüntetések az írók (mint pl. D'Annunzio is) nem mindig írói érdemeikkel szereztek. A magyar író e tekintetben sincs túlságosan elkényeztetve. Ahány írónk nemességét kapott írói tolláért (Tinódi és Kis János), ugyanannyi könyvárusunk is megkapta azt üzleti buzgalmaért (Petrózai Trattner és Fűskúti Landerer). A góthai almanachba egyetlen írónkat iktatta be a fejedelmi kegy: Dóczy Lajost, a «Csók» és egyéb vígjátékok szerzőjét a múlt század végén, de a hétágú bárói korona őt sem annyira drámaírói, mint inkább államtitkári minőségében ékesítette . . .

Viszont a tétel fordítva — vagyis, hogy a hivatalos kitüntetést a hivatottak elismerése is nyomon kövesse—már egyáltalán nem érvényes.

Ám a nagyközönség, amely megszokta, hogy az embert a társadalmi hierarchia elvén felépített kategóriák szerint érté-

kelje, képtelen arra, hogy más értékrendszert: a szellem köz-társaságában uralkodó szabadabb, kötetlenebb értékelést is megértsen. S minél inkább nagyközönség, vagyis tömeg a közönség, annál inkább kötik a konvenciók, annál kevésbé alkalmas a szellemi világ valóságainak értékelésére. A kérdés azonban legfeljebb a közönség szempontjából érdekes, az író szempontjából egyáltalán nem fontos. Mert az írók legalább is ugyanilyen mértékben képtelenek belátni ennek a külsőségekre alapított, konvenciókon nyugvó értékrendszernek helyességét és értelmét. A külső dekorumok, tisztségek és helyzeti energiák megszerzésére, fel- s kihasználására alig képesek. Nincs érzékük hozzá.

Az író becsvágya több annál, semhogy földi hatalmasságok nyilvános elismeréséért versengjen. Százzámra citálhatnók íróink idevágó nyilatkozatait; elég ha három, egymástól félszázadnyi távolságra eső véleménynyilvánítást közlünk. Idestova másfél-századdal ezelőtt írta Virág Benedek minden magyar költők testamentumát: «Cifra bokkrétát ne remélj azonban: Nem magyar földön terem a borostyán; Vagy ha kél is már, sok időre nő fel Máí világban. Amit embernek keze nyújt, veszendő: Halhatatlant vár s keres a valódi, A nemes virtus: maga ő magának bére, jutalma».¹ — Mivel a szellemi értékek földi mértékkel nem mérhetők, minden hívságos dekorum méltatlan a szellem emberéhez. Ezt a felfogást igen erőteljesen hangsúlyozza ki a múlt század negyvenes éveinek romantikus nemzedéke. Midőn Czakó Zsigmond, Petőfi nagytehetségű drámaíró barátja öngyilkos lett, temetésekor az egyik folyóirat eképpen fakadt ki: «Az elhunytnak koporsójára ezt írni: *Nemes Czakó Zsigmond*, — igen helytelen, s kisvárosias nyegle fogás volt. Költőnek nemessége nem a kutyabőrön, hanem lelkében rejlik; a költő hivatásánál fogva felül van ily világi hiúságokon, s míg más címeres nemességet keres, ő, mint a király, maga nemesít».² — És végül ugyanezt a felfogást tolmácsolják Mikszáth Kálmán csípősebb szavai: «Az íróság az egyetlen foglalkozás, melynek fénye, sikere a sokaság véleményére van alapítva.

¹ *Virág Benedek*: Lantomhoz.

² *Pesti Divatlap*, 1847. 52. sz.

Ha tetszenek az író munkái, minden nap, minden lépten-nyomon megkapja az ő nemes hiúsága a maga táplálékát, — nem szükséges azért a királyi kazettnek kinyilnia. Az ő illetékes faktora, aki biztassa, buzdítsa, kitüntesse, a község, ahonnan frissen, közvetlenül kapja a lelket üdítő nektárt... A rendjelekből, megvallom, nem kívánok sem a magam, sem az íróársaim részére. Vagy ér valamit egyikünk-másikunk és akkor megadja a nagyközönség elismerése, ami kijár a kor divatjához képest, egyszer nagyobb, másszor kisebb mértékkel, vagy pedig nem ér egyikünk-másikunk semmit s ezen a rendjel sem segítene. A király rendjelei sokkal hasznosabban s helyesebb fokozatban használhatók öfelsége egyéb hú alattvalóinál. Mert ahol Arany János és Jókai, akik századokra szóló dicsőségére dolgoztak nemzetünknek, kisebb rendjeleket kaptak, a főnálló rendjeladó-mányozási rendszer szerint, mint egy nagyhasú főispán, aki tizenöt évig csibukozik és köpköd csempészett dohányból a megyeházán (a még magasabb rendjelek tulajdonosairól nem is szólok) — ott, aki az írók kitüntetését sürgeti, voltaképen azok *deklasszifikálását akarja*. Én nem akarok ezen rendszer ellen küzdeni. De konstátálom, hogy a rendszer olyan. Mert valaminőnek csak lennie kell. És ha egyszer olyan, ne kívánjunk az írónak rendjeleket. Ezt követeli az egyszerű okosság . . . Jól tessék engem megérteni, nem valami demokratikus hóbort vagy bohémé *gőg* mondatja velem ezeket (ilyen bogarak nincsenek bennem), hanem egyszerűen az írói világ érdeke, a megóvás a deklasszifikálástól — és mert az írókra nézve fölöslegesnek is tartom a rendjeleket. . . Többet érnének-e azért a Petőfi munkái, ha oda volna írva a címlapjukra: „Írta Petőfi Sándor kir. tanácsos”?»

Nem üres *gőg*, nem forradalmi magatartás nyilatkozik meg e közös gesztusban. Egyszerűen két különböző lelkialkat: a beszervezett társadalmi lény és a változó kereteken felülálló szellemi ember különbözősége e kettősség magyarázata. Kétségkívül az író az igényesebb. De büszkesége nem külsőséges: hivatástudatában, tehetségében, magasabbrendűségében gyökerezik. Az író személy szerint szerény, igénytelen és aszkétikus ter-

¹ *Mikszáth Kálmán*: Kitüntetések. (Pesti Hírlap, 1896 június 18.)

mészét. Legfőbb nosztalgiája Horatiustól Arany Jánosig és onnan napjainkig: egy kis független nyugalom. írói mivoltában azonban, ha tehetsége érvényesítéséről, hivatása teljesítéséről van szó, makacs és elszánt. Ha írói függetlenségét, lelkének szabadságát a legcsekélyebb veszély fenyegeti, ezek érintetlenségéért minden áldozatra kész. Ilyenkor minden író megannyi kényes Vesztaszűz. Mint ember aláveti magát a törvénynek és társadalmi rendnek, de mint alkotó szellem szuverén úr. E tekintetben tanúsított tipikus magatartását igen jól megfigyelhetjük a múlt század negyvenes éveiben, a sajtószabadságért folytatott heves küzdelmek idején, a cenzúra eltörlését követelő nyilatkozataiból. Irinyi József, a negyvennyolcas ifjúság egyik vezéralakja, izzó szavakkal ecseteli a cenzúra szellembénítő pusztítását: «Az önkény mezején nincs semmi oly megörögzött romlottsággal teljes, mint a cenzúra — írja. — Ezen önkény nemcsak közvetlenül sújt és ront, hanem — mivel az író előre tudja, hogy műve vizsgálat alá jó s ennél fogva igyekszik magát ahhoz alkalmazni — megrontja, elerkölcsteleníti az író saját íróasztalánál. A teremtő ész cenzorává aljasul saját művének! Az egyenes lélek fedezetéssel, palástolással kénytelen élni! Az apa kitekeri saját gyermekeinek nyakát... Sokan hallgatnak, kik különben írnának, s ezért aztán nem is képviseli az irodalom eléggé a nemzeti értelmiséget. . . Cenzúra mellett az író lelke, szelleme bizonyos örök szorongásban van, mely eltörpíti a szellemet, megrontja a lelket s önkénytelenül megszűnik szabadon gondolkozni».¹ Bajza József «az ész vértanúságának, a becsületes hazafiság kőpadának» nevezte korának kíméletlen cenzúráját. «Semmi sem lesz irodalmunkból — írja —, míg a sajtó ily okszerűtlen korlátok közt áll.»² Hogy mennyire igazuk volt, mutatja Tompa ismert allegóriája a Bach-korszak elnémított magyar dalosaihoz, de mutatja Tompának egy levélrészlete is: «Azon kérdésére — írja egy szerkesztőnek —: miért nem írok, legegyszerűbben így felelhetek: nincs kedvem! Mivel korszerű eszméket nem lehet közönség elé vinni!»

* * *

¹ *Irinyi József: Sajtótörvényről.* (Ellenőr, szerk. Bajza. 1847.)

² *Bajza József szerkesztői megjegyzése Deregynei: A magyar politikai pártok értelmezése c. tanulmányához.* (U. o.)

Ha áttekintjük irodalmunk fejlődésvonalát s abban a társadalmi tényezőket és jelenségeket sorra véve, közönség és írói egyéniség, korszellem és örök eszményiség kiegyenlíthetetlen, megismétlődő küzdelmét tapasztaljuk, cinizmus nélkül, ösztönösen is fölvetethetjük a kérdést: hogy egyáltalán van-e célja, értelme az ezen ellentétes fogalmak összebékeltetésére irányuló bármily törekvésnek? Miért fontos és kinek fontos a kérdés? — Az írónak nem fontos. Számptalan megnyilatkozása ismételten «tudtára adta mindazoknak, kiket tán sorsa érdekel», hogy ő más, szublimisabb felfogás szerint intézi földi pályafutását. Az író nem e világnak mulandó fényszikrái vonzzák, ő el nem múló csillagok felé tart. A mű önértéke, a végzett munka eszméitető hatása, a megértő hívek és barátok együttérzése számára elég jutalom.

Ha a kérdés mégis fölvetődik és fölvetődött már régen, legerőteljesebben a XVIII—XIX. századfordulón, modern irodalmunk megszületésekor, az nem az írók egyéni, személyes érdekében történt, hanem magának az irodalomnak, a nemzeti közösségnek és egyetemes műveltségnek érdekében. Az írók szociális problémáinak rendezése ugyanis egyáltalán nem az írók magánügye, hanem közügy, a nemzeti kultúra elsődendő érdeke.

Az író célja nemcsak az, hogy kifejezze magát, hanem, hogy kifejezésének visszhangja, reakciója támadjon, vagyis, hogy hasson. Ha pedig ez a cél, akkor nyilvánvaló, hogy az író e célját akkor érheti el, vágyait akkor valósíthatja meg leginkább, ha a társadalom minél több gátló akadályt hárít el útjából. Elvégre az író is ember, az ő romlandó porhüvelyének is szüksége van arra, hogy anyagi életfeltételeinek biztosítása ne kösse le minden energiáját, hogy alkotásra teremtett szelleme, tehetsége ne merüljön ki a napi gondokkal való küzdelemben, a mindennapi kenyérért való kétségbeesett harcban. Egy bizonyos életstandardra föltétlenül szüksége van, különben csak újak tetézik a nálunk amúgy is nagyszámú írói tragédiákat ...

E minimumon túlmenő minden további gondoskodás már kizárólag közösségi érdek. Hiszen az író társadalmi megbecsülése az irodalom fokozottabb megbecsülését mozdítja elő s az irodalmi művek szélesebbkörű elterjedését teszi lehetővé. Ha

csupa megvetett szegény ördög csinálja az irodalmat, hatása természetszerűleg csekélyebb, mintha e hivatást a társadalomnak is általánosan megbecsült tagjai képviselik. Nem hiába panaszozza Kármán József «a litterátorok kevés becsületét a mi telekjeinken vegetáló, címmel és cím nélkül való földművelőink», vagyis az uralkodó birtokososztály részéről. Kisfaludy Sándor, az előkelő birtokos nemes Himfy-dalainak kirobbanó sikere volt, a nyomorban sínylődő, mecénások alamizsnájáért kolduló Csonkainak lassabban, nehezebben terjedtek összehasonlíthatatlanul különb remekei. A köztisztelőben álló Vörösmarty versei a társadalom minden körébe gyorsan elhatottak, az eleinte póriás népi költőnek bélyegzett Petőfi csak évek múlva tudta meghódítani a szalonok irodalompártoló lakóit. Személytelen példát is említhetünk: száz-százhusz évvel ezelőtt, amíg a Nemzeti Színház reputációja ki nem alakult, a magyar színészek társadalmunk számkivetett páriái voltak, — a virágzó német színezetet pártfogolni, az volt a «chic».

De más szempontból sem közömbös a kérdés. Az irodalom kifejező formáiban, eszközeiben, keretében, miliójében, nyelvi gazdagságában is jelentős szerep jut annak: vájjon az író minő viszonyban, milyen kapcsolatban van a társadalommal? — a nemzet egyetemes társadalmával, nemcsak lefelé, hanem föl-felé is! A magyar arisztokráciának, várbeli főurainak és újabbkori főnemességünknek belső élete ismeretlen, zárt világ az utókor előtt, mert annakidején ismeretlen, zárt világ maradt a kortársírók előtt. E kiváltságos termek küszöbén a szegény, megvetett sorsú magyar írónak meg kellett volna torpannia akkor is, ha odakéredzkedik. De ő ezt nem tette. Ő hívást várt, biztatást, kezdeményezést. S mivel ezt nem kapott, dacosan, keserű fölénytel maga is elzárkózott. Megint egy tipikus írói megnyilatkozás a magyar fejlődésben! Már Bessenyei György kifigurázza a főúri termek parkettjére kívánczó író — a kor terminológiájával: a tudóst —, aki ott, a társadalmi ellentétek miatt, csak köznevetség tárgya lehet. Tompa Mihály hasonlóképpen gúnyolódik azon, hogy «hol eddig nem láttak szívesen, nekünk is megnyílt már a szőnyeges terem». A kegyes leereszkedés azonban ekkor már megkésített. Mire — sok évszázados merev elkülönülés után — a hatvanas években legexkluzívabb

főuraink szalonjai is megnyílnának az írók, művészek, színészek előtt, az író a sok mellőzéstől már sértődötten utasítja vissza a közeledést. A kiváltságos rendek leereszkedése ekkor már túlhaladott álláspont. Az annakidején jelentkező kivételek: Festetics György Keszthelyi Helikonja, majd Széchenyi Ferencnek és Istvánnak, meg néhány keveseknek kezdeményei elszigetelt szórványok maradtak. És íme az eredmény: a magyar társadalmi rajz tátongó ürességei szépirodalmunkban! Hiába a beszédes műkincsek, képek és kövek, — csak amit író szeme lát és író keze örökít meg, csak az válik igazán nemzeti hagyománnyá. Főuraink elzárkózásával, művészi társadalomrajzaink hiányával magyarázható, hogy nálunk úgy el tudott burjánzani az ízlésrontó álirodalom az érzelgős grófkisasszonyokról és romantikus hercegekről. Az az irodalomalatti szalon-ponyva, amely az ú. n. felső társadalmi rétegek reális, művészi rajza helyett ál-udvari levegőt, beteges szentimentalizmust terjesztett gombamódra (Beniczkyné Bajza Lenke, Courts Mahler, Eschtruth Natália és társaik), csakis ilyen előzmények után fertőzhette nemzedékeken át «művelt»-nek becézett középosztályunk serdülő leányainak gondolkodását.

Minderre részletesen kitérni nem feladatunk. Csupán erről az oldalról is meg akartuk világítani a problémát annak igazolására, hogy az a nemzeti közösség szempontjából egyáltalán nem közömbös s minden egyéb, csak éppen nem az író magánügye. A gondolat továbbfűzésével könnyű feleletet adni arra a kérdésre, hogy ma, a film, a rádió, a repülés korában mit jelent, ha az írónak alkalmá, módja van minden rezdületében élni a kort, vagy ha gúzsba van kötve és a modern élet gazdag lehetőségei csak a korszellem szemfüles ügynökeinek jutnak ki.

Ha most a kérdést a másik oldalról, a társadalom felől vizsgáljuk, sajátos önellenmondásra bukkanunk. Ez a paradoxon abban áll, hogy a társadalom, míg egyfelől közömbösen, részvétlenül és értetlenül — sőt olykor ellenségesen — áll az író problémáival szemben (mostoha sorsra juttatja, anyagi viszonyainak, társadalmi megbecsülésének, tehetsége kibontakozásának elősegítése érdekében többnyire mitsem tesz): másfelől viszont féltékeny gonddal ügyel arra, hogy írói a maguk személyében a legszigorúbb erkölcsi eszményt képviseljék. A tár-

sadalom a maga mindenfelől korlátokat emelő, megalkuvó, sőt olykor lealjasodó mivoltában is fétisnek tartja az író; elvárja tőle, hogy helyette, az ő nevében is mentse a kor becsületét, az ő romlottsága kiengeszteléséül az ideálok megmaradásának elvét képviselje.

Az író tehát két malomkő között őrlődik. Egyfelől lát-hatatlan, szoros bilincsekkel kötik az írói eszmény, hivatás parancsai, amelyekért ha kell, feláldozza magát, amelyekért elítéli a kortárs, de felmagasztalja az utókor; másfelől köti a társadalom nyílt vagy titkos ellenőrzése, amely számontartja az író magatartását.

A korok veszélyeit és kísértéseit jól ismerjük. De ismerjük évszázados ellenszerét is: a szellemi ellenállást s annak erkölcsi rugóit. Ismerjük már az író is, aki mint a kor legérzékenyebb megfigyelő szerve: ösztönösen és pontosan tudja, mikor kell és mikor lehet (és ha nem lehet, akkor is kell!) szólania. És ilyenkor meg kell szólalnia, még ha addig néma volt is, kiáltania kell, mint Cyrus fiának, mint ahogy igazi, lélekszerinti íróink torkán ilyenkor mindig felszakad a hang, akár Zrínyinek, akár Kölcseynek, Vörösmartyknak, Petőfinek, Tompánknak, Aranyknak, Adyknak hívják őket. . . Amelyik kor írói haptákba vágják magukat a «korszellem» előtt s szó nélkül hagyják lefegyverezni magukat, elhallgatnak vagy megalkusznak: annak a kornak az írói a szellem paródiáját képviselik. Igazi, vérbeli író számára a legsúlyosabb vaskor sem reménytelen és kilátástalan. Nyomó, taszító, kényszerítő körülmények, a «százados kohók», amelyek megedzették a szellem embereit, az író is megtanították arra, hogy küzdeni kell a korrallal, nem pedig hasmánt ráféküdni a kor szennyesen áradó vizeire.

Végső megállapításunk tehát az, hogy nem az író kell beszervezni a társadalomba, hanem a társadalmat, a közösséget kell ránevelni a szellemi értékek tiszteletére. Minek az író a vak tömegnek és műveletlen nyájnak? Szépre, jóra, igazra fogékony, megértő lelkeket nevelni, új embertípust kialakítani, új humánnumot teremteni, az emberméltóságnak ismét érvényt szerezni: ezen kell munkálkodnia annak, aki ma is úgy vélekedik, hogy az írónak helye és hivatása van a társadalomban.

Bisztray Gyula.